

Ama uikani kampa maseual te ixmatiltia j

1

Instituto de Transparencia, Acceso a la Información Pública y
Protección de Datos Personales del Estado de México y Municipios

Ama uikani kampa
maseual te ixmatiltiaj

Ama uikani kampa maseual te ixmatiltiaj

**Instituto de Transparencia, Acceso a la Información Pública y
Protección de Datos Personales del Estado de México y Municipios**

Instituto Literario Pte. No. 510, Col. Centro,
C.P. 50000, Toluca, Estado de México
Teléfono: (722) 2 26 19 80
Lada sin costo: 01 800 821 04 41
www.infoem.org.mx

Primera edición: octubre de 2014
Diseño editorial y cuidado de la edición: DCCS
Traducción al náhuatl: Consejo Estatal para el Desarrollo
Integral de los Pueblos Indígenas del Estado de México
Impreso en México

Tekitian tokayopamitl

Josefina Román Vergara
Tlanauatijka tekatl

Eva Abaid Yapur
Tekiue

Arlen Siu Jaime Merlos
Tekiue

Javier Martínez Cruz
Tekiue

Zulema Martínez Sánchez
Tekiue

Neljuayo nextili

1. Tlen mo neki ipan maseual te ixmatilyotl	9
1.1. Neljuayo peualtili	9
1.2. ¿Tlayake in mo nekilia ipan maseual teixmatilyotl?	9
1.3. ¿Tleno in Infoem?	11
1.4. ¿Tlen tlalnamikili kuali ti tlajtlanis?	11
2. Maseualmej chan melajyo ama nauatili	12
2.1. ¿Akimej maseualmej mo neki ki chiuaskej?	12
3. Tlajtlanili in tlajtol ixmatili	13
3.1. ¿Tleno in ixtlamatil tlajtlanili?	13
3.2. ¿Kenik kuali ti mo tlajtlanilis ixtlamatil tlailnamikili?	14
3.2.1. San tlajtol tlajtlanili	14
3.2.2. Tlajkuilol tlajtlanili	14
3.2.3. Teposmekayonextil tlajtlanili (Infomex-Saimex)	15
3.3. ¿Kenik mo maseual tekiuiaj ipan ama ixtlamatil tlajtlanili?	16
4. Ixtlamatil tlapejpenile	17
4.1. ¿Kenik mo xeloua in tlailnamikili?	17
4.1.1. Ajkokuil matili	18
4.1.2. Ichtake matili	18
5. Tlamanmej tlen ika mo ijitas	19
5.1. ¿Tlen tlamantli ika tlaijita?	19
5.1.1. Tlen tlapaleuis tlajkuilol ijitas	19
5.1.2. Uejka tlajtol makani paleuili ijitas (Infomex-Siamex)	20

1 Tlen mo neki ipan maseual te ixmatilyotl

1.1. Neljuayo peualtili

Nochi ti ueliskej ti mo tlajtlaniskej tlen ki chiuaj tlanuatil kaltetini.

Ijkino, Tlatipak, Mexiko tlali ua chinanko nauatiyanij; tlakateka kali, nauatil chiual kali ua tlatsakuil kali, no ijkino in maseual nechikolmej uan tepantaljtoan kalnauatilmej, te iljuiskej tlen ki chiuaj, kenik ki chiuaj ua kenik ki yaltiaj in tomi. Keman ti mo tlajtlania ni tlananmej, tik chiuu tlen mo neki ipan maseual te ixmatilyotl.

Tlen mo neki ipan maseual te ixmatilyotl ki peualtia melauak nextili tlen kal tekichiuani in teki ua, no ijkino, tlapaleuia mo ueyilis in melauak ua kuali tlanauatiyanij in teki. Pampa ijkino, in tlanauatiyanij ueliskej achi kuali tekisisej iuan maseualyotl.

1.2. ¿Tlayake in mo nekilia ipan maseual te ixmatilyotl?

Tlen mo neki ipan maseual te ixmatilyotl, ken se melauak ilnamikili iuan nochi maseualmej, kuali mo ixmatiltitok ipan Nextili 6° tlen Mexiko tlatipak amanauatil ua ipan Nextili 5° Mexiko tlali amanauatili. No ijkino, ki melauak chiuayotia in melajyo ama nauatili ua maseual te ixmatilyotl tlen Mexiko tlali ua chinakomej, tlen mo ixtlalitok tekimej tlen nika mo nextia:

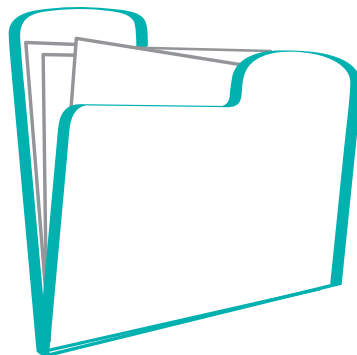
- ▶ Te tlaljuis ma mo chiuu in melauak nauatili ua tomin yaltil nextili ipan nochi teki kalmej.
- ▶ Kin melauak matiltis nochi maseual altepemej tlen ki chiuaj, ki xelo-luikaj noso ki piaj nochi tlanauatil tekikalmej.
- ▶ Uelis mo ijitas tlen ki piaj ua ajkokuij ipan tekikal amamej.

No ijkin, kampa mo neljuayotia tlen mo neki ipan maseual te ixmatilyotl ipan Mexiko tlali mo nechikoua ipan tlen nika mo nextia:

- ▶ Nochi tlalnamikil tlajkuiloli tlen mo pia ipan tekikalmej to axka. San kuali mo ijitas kentsi kauitl noso sentel i tech se tlalnamikil nekili melauak, ken mo nextitok ipan to melajyo ama nauatil.
- ▶ Tlen mo neki ipan maseualyo te ixmatiltis amo mo inamas, ua amo mo ijitas akin ua kenke mo tlajtlania.
- ▶ Tlen mo neki ipan maseualyo te ixmatiltis ua tlamanmej tlen ika kuali te kauiliskej ma ki ijitakaj uelis mo tetlatlaniskej ika uejka tepos tlajtol uikani.
- ▶ In tlailnamikili tlen te makaskej tlanauatiyanij mo neki melauak, ipan kauitl, kuali tlen kin yoltlalis akimej mo tlajtlaniaj.

Ipan seyokak, mo chiuas tlen mo neki ipan maseual te ixmatiltiskej te maka sesentlamantik paleuili, tlen nika achi mo ita:

- ▶ Ki itas ua melauas in tlanauatiyanij in teki chiual.
- ▶ Te matiltis melajyo tekutki ua tomin yaltili ipan tekikalmej.
- ▶ Ki ixkayotis melauak itali altepe maseualmej ua tlanauatiyanij.
- ▶ Mo miyakilis in maseualyo tekutl ika tlailnamikil ixtlalili iuan teki kal tekimej.
- ▶ Mo kualtilis maseualyo tonali, ika machtijka tomin paleuili matili, tomin paleuili noso sesentlamantik paleuilmej ipan tekikalmej.

1.3. ¿Tleno Infoem?

In kalteki melajyo tekutki, melauak maseualyo matiltili ua maseual ixmatka manuili ipan Mexiko tlali uan chinankomej (Infoem) se i seltijkayo tekikali, ua tlen ki melauak chiuas ki ixtlalia:

- Ki neltilis chiuas melauak maseualyo matiltili ua maseual ixmatka manuili tlen ika ki ajkokuis ixmatilmej, ika kual kuamachili ua melau uikali in nauatilmej; in kualtlalili tlananmej tlen ika ki ijitsakej, ua ki sen itaskej teki kalmej ma kual mo uika ua chiua.

- Ki neljuayotis ma nochi te melauak matiltikaj tlen ki chiuaj, ika machtili tlen kin makaskej nochi maseual teki kalmej, teixmatil sasanilmej iuan maseual teki nechikolmej, ua sekinok sesentlamantik tekimej iuan nochi altepemej.

1.4. ¿Tlen tlalnamikili kuali ti tlajtlanis?

Achi nextilo, maseualyo matili ki ijtosneki nochi amamej tlen mo ajkokui ipan nauatil teki kalmej, tlen kuali ti kin itas ika se uejka tepos teki matili tlen amo oui tekiti.

Maske achi nochi amamej sentel mo teixmatiltia iuan teki maseualmej ika ni uejka tepos teki matili, in melajyo ama nauatili tlen Mexiko tlali ki ixtlalia sentel te melauak ixmatiltis, ika ama tlajkuloli oke ika uejka tepos teki matili, tlen Ama tlajtol moyauani iuan maseualmej (IPO). Nii mo neki mo teixpantis ika kuali kuamachili ika tlen nika mo notsa:

- Tokayo pamitl tlen teki kal tekitinij, tlen ki chiuaj ua tlaxtlauli.
- Tomi tlen ki seliskej ua kenik ki yaltiskej.
- Kenik ki piaj tomi.
- Xiui amatekitl tlen ki chiuaskej.
- Tonal pamitl kema mo nekikoskej.
- Tlajtol chichiuali amatipa tlen teki nechikoli.
- Kenik te kauiliaj ua te tekimakaj.
- Ama nextili tlen tomi ijitali.
- Toka pamitl akimej ki paleuiaj.
- Kenik tlapaleuiaj maseualmej.
- Amamej tlen mo chiuu kema te paleuiaj.

2 Maseual chan melajyo ama nauayili

2.1. ¿Akimej maseualmej mo neki ki chiuaskej?

Tlen mo neki tekitiskej in nochi tlen kal tekimej tlen mo neki ki chiuaskej, ipan tlen amo aka mo kauas, ika in melajyo ama nauatili tlen Mexiko tlali, ken mo ijtoua ua melaua teipa:

- ▶ In Mexiko tlal tlanauatijketl, in tekikalmej, in altepe maseual nechikol tekitki ua in kal tlatsakuil nauatili.
- ▶ Kal ama nauatil chiuan, in tekikal paleuiyanij ua tlen in uan poui.
- ▶ Tlaketeka tlatsakuil kali ua Nechikol nauatili.
- ▶ In chinankomej, kal paleuiyanij ua tekikal maseual chiuanij tlen ki yekanaj ipan chinanko tekimej.
- ▶ Altepe maseualyo nechikol tekitki.
- ▶ Tepantlatoan kalteki nauatiki.

In maseual tlailnamikil nechikolmej mo neki melauak teixpantiliskej, uajka kuali ti mo tlajtlanis ua matiltis kenik tekitij kenik tominyaltiaj iuan teki kal ixtlapepenil tlauiatyanij ipan Mexiko tlali.

No ijkino, kuali ti mo tlajtlanis kenik maseualyo tomin selia san akiuel maseuali, no ijkino se amatl kampa ki nextis tlen ki chiua ua kenik ki yaltia.

3 Tlajtlanili in tlajtol ixmatili

3.1. ¿Tleno in ixtlamatil tlajtlanili?

In ama chiual tlajtlanili ni se tlamantli tlen ki chiuaj maseual tekitinij tlen mo nekiliaj, tlen ika mo neljuayotia kenik mo ixmatis ua itas nochi amamej tlen mo chijtok, kenik mo teki yekantok ua ki ajkokothej yejuanti, tlen mo neki ijkino ken mo chiua mo pialia. Uajka, akimej mo tlajtlaniaj amo mo neki ki chiuaskej teki ijkuilolmej, ixeyejekolmej, nexkayotilmej yon ki temoskej tlen kin paleuis ki kuamachiliskej tlailnamikilmej tlen mo pia. Seyok tlamantli, mo neki ki temoskej ua te makaskej ipan kuali kauitl tlen mo nekis, ijkino ken tlajtoua kale melajyo ama nauatili.

3.2. ¿Kenik kuali ti mo tlajtlanis ixtlamatil tlailnamikili?

Onka eyi tlamantli kenik ti mo tlajtlanis tlen o mo chiu kal tekimej akimej mo neki te makaskej. Yejua ni:

3.2.1. San tlajtol tlajtlanili

Xi yau in teki kali kampa tlen ki pia mits iljuiskej in tlanamikili tlen tik matisneki. Teipa, xi mo tlajtlajtlanili kampa mits matiltiskej, kampa mits kakiliskej ua mits iljuiskej nima tlen tik matisneki.

Intla amo uel mits nankiliskej nima, in nechikol tlajtol makani ki pia mits paleuiskej kenik ti mo tlajtlanis ika se ama tlajkuiloli noso ipan uejka tepos tlajtol uikaketl. Intla akin mo neki mits matiltis amo ki pia in amamej tlen ti mo nekilia, mo neki mits iljuiskej tlen teki kali ti yas kampa ijkinmo neki.

Xik ilnamiki, intla tlailnamikili tlen mits makaskej amo mits yolchikaua, in san tlajtol tlajtlanili amo ki ixtlalia kenik ma mo teixpanti se tlajtlanili tlen ika ki ijitaskej ipan tekikali.

3.2.2. Tlajkuilol tlajtlanili

Xik titlanili se ama tlajkuilol in nechikol tlajtol makani kampa tik tlajtlanis tlen ti mo tlailnamikil nekilia. Ni amatl mo neki ki uikas tlen mits iljuia:

- Tokaitl.
- Kalnextili kampa mits titlaniliskej amamej noso, no kuali, uejka tepos uikaketl.
- Melauak tlajkuilolo uan kuamachilo tlen tik matisneki.
- Kenik ti mo nekilia in ama tlajtolmej, san kopinali noso ika tlanauatil tokaitl uasantli, ika tepos tlajtol piani noso nechikol tlajtol makani in Mexiko tlali.
- Mo toka uasantli.

Intla achi tik kual mati, kuali ti yas in nechikol tlajtol makani ua xi mo tlajtlani ama nextili ika tlen kuali ti uelis ti mo tlajtol tlajtlanis. No kuali tik kopinas ipan tepos tlajtol uikakeketl in www.infoem.org.mx.

Xik ilnamiki, ijkinno ken mo chiua, mo toka ua mo kalyo toka semi mo neki pampa ika yee ki seliskej mo ama tlajtlani ua, intla no mo nekis, tleno tik ixtlalia ma mo ijitias. Ua intla amo ijkinno panos, uajka akin tik tlajtlania ma mits iljui amo uel peuas tekitis.

3.2.3. Teposmekayonextil tlajtlani (Infomex-Saimex)

Xi mo ijkuilo ipan nechikol tlajtol makani in Mexiko tlali ua xi mo tlajtlani, nika amo mo itas kampa ti mo panoltia. Achtoui, xi kalaki melauak ipan www.saimex.org.mx noso xik chiua klik kampa melauak saloua, uelis ipan www.infoem.org.mx noso ipan uejka tlajtol uikani in nextilua tlen ki piaj in teki kalmej akimej mo neki mits matiltiskej tlen tik neki.

Teipa kema o ti mo ijkuilo —ika mo toka noso mo ompaka toka, pampa in nechikol tlajtol makani in Mexiko tlali amo mo nekilia sentel xik ijkuilo mo tokajyo melauak—, xik tokili melauak tlen mits

mo nekilia ua xik titlani mo ama tlajkuilol nekil. Xik ajkokui mo toka, ampaka toka ua ama tlapoual ijkiloli, tlen ika tik ijitas kenik yauia mo ama tlajtlanil, ok keman tik selis tlalnamikili tlen o ti mo tlajtlani. Ni tlananmej no kuali intla amo mits matiltiaj melauak tlen o ti tlajtlania. Ika yejua, kuali ti tlajtlanis ma okesempa ki ijitakaj, ika tlen nechikol tlajtol makani in Mexiko tlali.

In teki kalmej tlen ki pia mits makaskej tlen ti mo ama tlajtlania sentel mo neki mits nankiliskej melauak ijkino ken mo ixtlalia ipan nechikol tlajtol makani in Mexiko tlali. Ua intla ijkino mo neki, ki pia mits matiltis ua ijkino tik uikas mo ama tlajtlanil kampa melauak mo neki.

3.3. ¿Kenik mo maseual tekiuiaj ipan ama ixtlamatil tlajtlanili?

Nochi teki kalmej ki piaj se kauitl in kaxtoli teki tonalmej, peua ual mostla keman mits seliliaj mo ama tlajtlanil, ua mits maktiliskej tlen ti mo tlajtlania noso, uelis, mits matiltiskej intla amo ki piaj in mako noso uelis amo uel te matiltiaj no

san tlanauatiyanij ki itaj tlen ti mo nekilia. No uelis mits tlajtlaniskej achi kauitl ok chikome teki tonalmej pampa uejkauas, tlen ni sentel mits matiltiskej kenke.

Intla mo ama tlajtlanil amo kuali mo kuamachilia noso amo melauak, in teki kali kampa ti mo tlajtlania ki pia mits matiltis ipan makuili teki tonalmej teipa kaman mits selilia. Ipan ni tonali, no mits iljuis intla ni tlanekili mo neki yas ipan seyok teki kali ua no mits iljuis kenik tik pantis tlen ti mo nekilia.

Seyok tlamantli, onka sesentlamantik kenik mits makeskej tlen tik neki, tlen no tik ijtos ipan mo ama tlajtlanil. Kuali ti mo tlajtlanis teposko, iuan in nechikol tlajtol makani in Mexiko tlali, san melauak ama kopinalmej, ipan sekinok tepos kopinalmej noso ti yas teki kalko, kampa ti o ti mo tlajtlania.

Maske tlajtol makani amo tlainama, in san melauak ama kopinalmej, ipan sekinok tepos kopinalmej ki pia i pati. In teki kali sentel mits matiltis melauak keski i pati tlen ti mo nekilia ua kenik uelis tik ixtlauas, no ijkinno tlen teki kauitl ua kampa mo tllalia in kali kampa mits itaskej.

4 Ixtlamatil tlapejpenile

4.1. ¿Kenik mo xeloua in tlailnamikili?

In melajyo ama nauatili tlen Mexiko tlali ki nextia, uelis kemantika, tlen ipan maseual te ixmatilyotl mo neki ki pia tlamanmej tlen amo mo chiua. Sekin nika mo nextia:

- ▶ Tlajtoli tlen o mo ajkokui ken melauak.
- ▶ Tlajtoli tlen o mo ajkokui ken maljuilo.

4.1.1. Ajkokuil matili

In tlajtoli tlen mo meluak ajkokui, tlen kema kin maka akimej ki matisnekij, kuali ki maljuiloskej in melauak maseualyotl, melauak nemili noso tlaltipak tominyotl ua nochi tlajtol tekimej tlen ika mo uasania tlajtolchichiualmej, ama tekimej ua ama ilnamikilmej, no ijkinio in tonal, kalyotl noso maseual chikaualyotl.

Mo ajkokuis tlalnamikilmej, yeka in teki kalmej mo neki ma nauatil xelol nextiskej, ika kuali tlajtolmej, tlen ki nextiskej ika tlajkuilolmej, kampa ki nextis intla mo moyauas kuali panos se maljuili tlamantli tlen mo ijkuilol notskeya.

4.1.2. Ichtaka matili

Mo notsa ijkinio, nochi tlajtol matili noso maseualyo teixpantili tlen ki piaj teki kalmej, tlen mo sentilia ua ki xelol nauatiaj ipan tekittl tlen yejua mo neki ki chiuaskej.

Ken, kampa mo chantlaliaj, tepos notsaloni tlapouali, tepos uejka tlajtol uikani, kenik pano in yolchikaua, teotlajtol neltokilistli ua teki tlajtol tlalnamikil tlen mo neltoka ki nechikouaj tlamamej tlen amo kema ueli mo moyaua, pampa teixmatiltiaj ua ijkino ki maljuiloua in maseualmej.

5 Tlamanmej tlen ika mo ijitaj

5.1. ¿Tlen tlamanli ika tlaijita?

Intla in teki kali kampa o ti mo tlajtlol tlajtlani amo mits kual nankilia, mits maka amo asitok noso amo tlen ti mo tlajtlania, kuali tik ijtos ma ki ijitakaj.

Mo jitas ika se tlamanli tlen ki ixtlalia melajyo ama nauatili in Mexiko tlali, tlen ika kuali tik teixpantis tlen amo tik kualmati kenik mits nankilijkej ipan tekikali kampa tik titlanki mo ama tlajtlani.

In teki kali tlen melajyo nextili ki senkaua tle moneki ika tlen tlaijitaskej. Uajka, ken tlajtoua melajyo Mexiko tlal amanauatili, ki ijita ken tekitij akimej mo neki ki itaskej mo ama tlajtlani ua ki melakuia mits makaskej amamej tlen ti mo tlajtlania. Intla ni mo maljuil ajkoktok, ki neltilia akin mits nankiliskia ma mits matilti ua nextili kuali melauak kenke pano ni tlamanli ijkino.

Tlen ika mo neltilis tlen ti tlajtlania, mo neki ti kin nextilis mo ama tlajtlani ipan kaxtoli teki tonal teipa keman mits nankilia in tekikali, nika amo mo itas kenik tik ixtlali ma mits maka in nankili tlen tlajtoli ti mo nekilia. Intla in teki kali amo uelis mits nankilis melauak, uajka kuali oksempa ti kin makas se tlajtlani ika tonali keman tik nextis mo achtoui ama tlajtlani san ma amo panos kaxtoli teki tonal teipa.

Onka miyak tlamanmej kenik kuali tik tlajtlani ma ki ijitakaj tlen o ti tlajtlania. Sekin nii:

5.1.1. Tlen tlapaleuis tlajkuilol ijtis

Kuali tik ijkuiilos se amatl uan tik titlanis i nechikol tlajtol makani tlen teki kali kampa o ti mo tlajtlani. Mo neki ki pias ni tlamanmej:

- Tokail.
- Kalnextili kampa mits titlaniliskej amamej noso, no kuali, uejka tepos uikaketl.

- Xik ijkuilo tlen kamanali o mits makakej ua amo mits kualmati.
- Nechikol tlajtol makani akin tik maktilia mo ama tlajkuilol tlajtlanili.
- Tonali keman mits nankilijkej ika amo melauak tlajtoli.
- Mo toka usantli.

Intla tik neki, xi kalaki ipan www.infoem.org.mx ua xik kopina amamej tlen ika tik tlajtlanis ma ki ijitakaj tlen tik neki.

5.1.2. Uejka tlajtol makani paleuili (Infomex-Saimex)

Xik tekiui ompaka tokaua ua xi kalaki ipa uejka tepos tlajtol makani kampa Infomex-Saimex, ijkinio kenik tik itas kampa tlalnamikil tlajtol tlajtlaniani, tlen ki nextia achtoui ni tlajkuiloli. Xik pia mo mako i tlapoual tlen ki pia mo ama tlajtlanil tlen ika tik ijtos tleno amo mits kualmati.

Xik tokili tlen mits iljuia uan xik titlani mo tlajkuilol. Xik ajkokui mo ama, pampa ika yee ti uelis tik itatiyas tlen mo chiuu, ok keman mits nankilis teki kali kampa ti mo nekilis.

In teki kalmej ki piaj sempoali ua majtlaktli teki tonalmej, peua keman ti mo tlajtlania, ma ki ijitakaj ua senkauakaj mo nekil. Ni tlasenkauali kual ijkino ki nextiskej:

- ▶ Intla teki kali akin mits nankilis, ki ixpanok melajyo ama nauatili (tik ijtoskia, amo ki jitak tlen o tik nekiyaya noso amo o mits makak melauak tlen ti mo neki), in nechikol tlajtol makani, tlanauatia ma mits nankilikaj.
- ▶ Intla tlen ti mo nekilia maljuilo, uan in teki kali akin mits nankiliskia amo kual mits matilti amo ki ijto kenke, in teki kali tlanauatis ma ki patlakaj kenik ki kuamachiliaj ua ijkinio o ki ajkokui teipa mits matiltiskej tlen o pano.

- ▶ Intla in teki kali kuali ki patlak kenik o ki ajkokui in tlatoli, in nechikol tlajtol makani mits melauak nankilis.
- ▶ Intla in teki kali mits maktilia melauak tlajtoli tlen o ti mo tlajtlania, in nechikol tlajtol makani mits melauak nankilis.

Intla amo mits melaua in nechikol tlajtol makani, kuali ti te matiltis, ika se ama nauatil manauaili. Ipan ni tlalnamikili, mo yekan tlalia mo maseualyo tlepanital ua melauakyotl kenik mits nankilia ika tlen mo tlajtlania ma mo ijita ua kenik tik ixtlalia ma mo chiua.

In nechikol tlajtol makani sentel tekiti pampa ika mo pia maseual te ixmatilyotl ua ki manauia maseual tokayo teixpantili.

Intla ti mo nekilia se tlajtol machtili, amo xi mo chia ua xi tech temo:

**Kalteki melajyo tekutki, Ama uikani
kampa maseual te ixmatiltiaj ua
Maseual teixpatijkayo manauia ipan
Mexiko tlali ua chinankomej**

Instituto Literario Pte. No. 510,
Col. Centro, C.P. 50000, Toluca,
Estado de México

Teposnotsaloni:

(722) 2 26 19 80

Amo i pati teposnotsaoli:

01 800 821 04 41

www.infoem.org.mx

Ama uikani kampa
maseual te ixmatiltiaj

Instituto de Transparencia, Acceso a la Información Pública y
Protección de Datos Personales del Estado de México y Municipios

**Ama uikani kampa
maseual te ixmatiltiaj**

Lada sin costo: 01 800 821 04 41

www.infoem.org.mx